

Анотація

Гнатів І. М. Кримінально-правова кваліфікація підготовчих дій до вчинення злочину, які утворюють самостійний склад злочину. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню питання кримінально-правової кваліфікації готування до злочину, що є самостійним складом злочину, та дотримання при цьому принципу «non bis in idem».

Ключові слова: склад злочину, готування до злочину, закінчений злочин, кримінально-правова кваліфікація, принцип «non bis in idem».

Аннотация

Гнатив И. М. Уголовно-правовая квалификация подготовительных действий к совершению преступления, которые образуют самостоятельный состав преступления. – Статья.

Статья освещает вопросы уголовно-правовой квалификации приготовления к преступлению, что является самостоятельным составом преступления, и соблюдения при этом принципа «non bis in idem».

Ключевые слова: состав преступления, приготовление к преступлению, оконченное преступление, уголовно-правовая квалификация, принцип «non bis in idem».

Summary

Gnativ I. M. Criminal-juridical qualification preparatory acts to commit a crime, which form a separate crime. – Article.

The article investigates criminal-juridical qualification preparation of a crime that is a separate the crime and compliance with the principle of «non bis in idem».

Key words: corpus delicti, preparation of a crime, completed crime, criminal-juridical qualification, the principle of «non bis in idem».

УДК 159:343.93

М. О. Гребенюк

ЩОДО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ДЕСТРУКТИВНОЇ, АГРЕСИВНОЇ ТА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Актуальність теми. Підвищення суспільної напруги, соціальні конфлікти на етно-релігійному та політичному ґрунті, абсолютне й відносне збільшення кількості злочинів, зокрема, насильницького характеру, спрямованих проти особи, – реалії сьогодення. Необхідність змінити ситуацію на краще стала проблемою не лише правоохоронних органів та академічних кіл, але й суспільства в цілому, а програма протидії злочинності набула загальнодержавного характеру. При цьому слід враховувати, що підвищену соціальну небезпеку мають злочини, вчинені за обставин, що обтяжують покарання.

Наявність у загальній структурі злочинів тенденції до зростання кількості найбільш тяжких, що супроводжуються агресивністю та цинізмом злочинців, вимагає необхідність підвищення ефективної діяльності органів внутрішніх справ із розслідування злочинів зазначеної категорії. Саме ці проблеми сьогодення й вимагають більш детально розглянути питання людської агресії, узагальнити й систематизувати знання про психологію особи насильницького злочинця.

Стан наукового дослідження. На сьогодні існує велика кількість наукових праць, присвячених проблемі агресії, зокрема, таких авторів, як Ю. Антонян, А. Бан-

дура, К. Ігошев, О. Козновецька, М. Левітов, Р. Берн, Р. Блекборн та інші, проте вони здебільшого розкривають лише кримінологічні чи психологічні її аспекти, не приділяючи уваги особливостям саме деструктивної й агресивної поведінки особистості злочинців. Специфіка правоохоронної діяльності вимагає більш детального й конкретизованого її дослідження.

Виклад основного матеріалу. Аналіз позицій З. Фрейда та його послідовників приводить до зближення понять деструктивності й агресивності, однак однозначного розуміння співвідношення агресивності та деструктивності у психоаналізі немає [1]. На думку відомого психоаналітика, кожній людині притаманні так звані інстинкти життя та інстинкт смерті. Інстинкт життя забезпечує енергію для росту й розвитку, а інстинкт смерті працює на самознищення людини.

Отже, агресивність З. Фрейд пояснював інстинктивним потягом до смерті – мортідо, що разом із лібідом визначають поведінку людини. Якщо в людини потяг до смерті значно сильніший за лібідом, то вона буде схильна до агресивної поведінки. Інстинкт смерті може часто спрямовуватись назовні, проти навколишнього світу у формі агресії.

З. Фрейд вважав, що енергія інстинкту смерті постійно нагромаджується в людині. Якщо вона не реалізується в маленьких дозах, то врешті-решт може вибухнути великим інтенсивним потоком. На його думку, в людей можна простежувати процес очищення від негативної енергії як катарсис – плач, вираження емоцій через слова, дії тощо.

Існує кілька думок щодо понять агресивності й деструктивності:

– агресивність і деструктивність – синоніми, і як пише Ч. Райкрофт, існують розбіжності в тому, чи є агресія первинним потягом, тобто агресивним руйнівним інстинктом, або ж реакцією на фрустрацію;

– агресія – частина потреби до руйнування (деструкції), оскільки вона (агресія) включає в себе лише руйнівні спонування, спрямовані зовні, в той час як існують і саморуйнівні (аутоагресивні) тенденції;

– деструктивність – одна з форм агресії, «злаякісна агресія»;

– деструктивність – компонент агресії.

Фізіологи вважають, що на агресію впливають генетичні чинники. Гени можуть впливати на поведінку через кодування, вироблення специфічних білків, які функціонують у мозку й нервовій системі та безпосередньо впливають на поведінку людини.

Фізіологічними причинами агресії можуть бути порушення в лімбічній системі людини. Мозкове захворювання лімбічної системи було характерним для людей, в яких проявлявся синдром дисконтролю, що характеризується безпричинною жорстокістю, патологічною схильністю до насильства.

Є альтернативна гіпотеза щодо висунутої З. Фрейдом інстинктивної теорії агресії. Агресію визначають як набутий захисний механізм, спричинений зовнішніми чинниками, проти впливу ворожого оточення.

У напрямку теорії «фрустрація – агресія» останню пояснювали Дж. Доллард, А. Бандура, Л. Берковіц та Дж. Міллер.

У фрустраційно-агресивній теорії, яку вперше систематично виклав Дж. Доллард, стверджується, що агресивність є реакцією на ситуації фрустрації, що

виникли шляхом навчання. Ця реакція не є єдиною реакцією на фрустрацію. Агресивна поведінка підсилюється тією мірою, якою вона допомагає переборювати фрустрацію.

Фрустрацію можна визначити як психічний стан емоційно-вольового напруження, яке зростає, виникає в конфліктних ситуаціях, які перешкоджають досягненню мети чи задоволенню потреб і бажань, загрожують людині або її престижу, людській гідності. Велика частина ранніх фрустрацій, з якими стикається дитина, виникає внаслідок затримки задоволення її природних потреб та є наслідком її беспорядності й нездатності подбати про себе.

Агресивна поведінка викликається не просто комплексом різних зовнішніх і внутрішніх факторів, а їх системою, яка реалізується в процесі формування мотиву (мотивації). Розгляд цієї системи дозволяє об'єднати різні теорії мотивації агресивної поведінки в єдину концепцію, що враховує роль як зовнішніх, так і внутрішніх факторів.

Не завжди агресивна поведінка переростає в злочинну. Про злочинну поведінку як різновид девіантної поведінки говорять тоді, коли суб'єкт обирає протиправний спосіб задоволення потреб, бажань – застосовує фізичну силу чи зброю з метою нанесення травм або позбавлення життя. У цьому випадку злочинний задум перетворює агресивну поведінку на злочин.

Хоча агресивність являє собою відносно стійку схильність, її постійність та ступінь вираження залежать від особистісних характеристик індивіда (які визначають підстави, що викликають відразу чи гнів) та від того, які інші копінг-стратегії доступні йому в конфліктних ситуаціях. Традиційно припускається, що особам, схильним до насильства, не вистачає інтерналізованих засобів контролю. У психодинамічній теорії й у ранніх теоріях наuczіння вважалося, що існують індивідуальні відмінності в набутті емоційних гальмівних механізмів, які стримують агресивну поведінку, таких як тривога, вина, емпатія й фрустраційна толерантність.

Агресивна поведінкова реакція може формуватися під впливом фруструючої (під час діяльності) ситуації, яка має роль зовнішнього стимулу.

Аналізуючи феномен агресії, слід відокремлювати його від схожих понять – агресивності. Якщо агресія – це конкретно ситуативний стан, який може виражатися в дії (поведінці), то агресивність – це властивості особистості, що виражаються в готовності до відповідних дій [7]. Різниця між ними веде до того, що, з одного боку, не за всіма агресивними діями стоїть агресивність особистості, а з іншого – агресивність людини найчастіше спричиняє агресивні дії.

В. Шапар у «Сучасному тлумачному психологічному словнику» визначає агресивність як стійку рису особистості, що проявляється в готовності до наступальних або насильницьких дій, спрямованих на нанесення ушкоджень або на знищення об'єкта нападу, агресію – як індивідуальну чи колективну поведінку або дію, спрямовану на заподіяння фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи [8]. Трактуючи ним психологічних механізмів такого роду поведінки знаходиться цілком у руслі психоаналізу: агресивність є однією із природжених установок, що корениться в садистичній фазі лібідо [8]. Такий підхід не можна вважати послідовним, оскільки автор ототожнює вроджене (лібідо) і набуте (риси особистості).

Проведений теоретичний аналіз наукових підходів щодо вивчення агресії та агресивної поведінки дає підстави зробити такі висновки: вплив генетичних і біологічних чинників на формування агресивної поведінки опосередковується соціальними факторами. Агресія постає як результат засвоєння агресивного світосприймання, світорозуміння та реагування, що формує внутрішню готовність до агресії; погляд на агресію як на результат засвоєння конфліктно-негативістської субкультури дає підстави для пошуку шляхів запобігання й корекції агресивної поведінки.

Отже, змістовно-хронологічний аналіз показує, що агресія та агресивність є багатограними психологічними феноменами, що тією чи іншою мірою представлені в площині різних наук, у тому числі й психологічних теоріях.

Також необхідно звернути увагу на те, що агресивність як риса особистості надає взаємодії деструктивного відтінку й може набирати найрізноманітніших форм: від мстивості, ворожості, хамства, заздрощів до образ, сварок, погроз, нищівної критики партнера. Усе це тримає співрозмовника в напруженні й активізує в нього різні способи психологічного захисту. Наступний аспект агресивної взаємодії пов'язаний із тим, що агресивна поведінка завдає фізичної, матеріальної чи моральної шкоди іншому, а це супроводжується глибокими емоційними переживаннями, такими як гнів, злорадство тощо, а також експресивним оформленням, тобто жестами погрози, ворожості, нехтування, зневаги.

Навмисна агресія передбачає завдання шкоди партнерові з усвідомленням наслідків і з отриманням задоволення від досягнення мети. При цьому, завдаючи болю, неприємності іншій особі, агресивна людина намагається підтримати свою високу самооцінку. Є випадки, коли люди наводять цілком обґрунтовані докази на користь агресивної поведінки. Зрештою, необхідно враховувати й той факт, що агресивна поведінка має ефект зараження, тобто якщо, наприклад, на зупинці громадського транспорту в натовпі з'являється роздратована, обурена особа, в решти людей також підвищується тон розмови, а в голосі з'являються погрозливі нотки.

Таким чином, більшість дослідників доходять висновку, що деструктивність не тотожна агресивності, проте однозначно з нею пов'язана. Водночас Ц. Короленко і Т. Донських вказують на необхідність заміни терміна «деструктивна поведінка» на термін «девіантна» [6]. Проте, як вказують самі автори, не будь-яке відхилення поведінки від норми є деструктивним. На думку К. Злоказова, деструктивна поведінка щодо девіантної – регресивна, негативна форма девіантної поведінки. Деструкція починається з виходу за межі норми, з девіації, проте не обов'язково девіація повинна перетворитися на деструкцію, оскільки девіація може уточнити, розширити й збагатити зміст норми у своїй «позитивній формі» [2].

Отже, деструктивна поведінка являє собою тип руйнівної для людини поведінки, яка характеризується істотними відхиленнями від існуючих психологічних і навіть медичних норм, у результаті якого сильно страждає якість життя людини. Особистість перестає критично переглядати й оцінювати свою поведінку, виникає нерозуміння того, що відбувається, і когнітивне спотворення сприйняття в цілому. У результаті знижується самооцінка, виникають різного роду емоційні порушення, що призводить до соціальної дезадаптації, причому в найбільш крайніх проявах.

Деструктивність сама по собі присутня абсолютно в кожній людині, однак проявляється лише у складні, важкі, можливо, переломні моменти життя. Часто це трапляється з підлітками, в яких до проблем вікової психіки додається ще навчальне навантаження і складні взаємини зі старшим поколінням.

У деяких випадках можливі також деструктивні зміни особистості, які полягають у руйнуванні самої структури особистості або, як варіант, деяких окремих її компонентів. Зустрічаються найрізноманітніші форми цього явища: деформація мотивів поведінки, деформація потреб, зміни характеру й темпераменту, порушення вольового управління поведінкою, неадекватна самооцінка й проблеми в спілкуванні з оточуючими.

Висновки. Таким чином, на думку Є. Змановського, О. Осипової, Ц. Короленка, Т. Донських [3; 5; 6], деструктивна поведінка є різновидом девіантної поведінки.

Зв'язок деструктивної поведінки й негативних форм девіантної поведінки очевидний. Однак і позитивна форма девіантної поведінки (наприклад, творчість) може мати зв'язок із деструкцією. Так, В. Дружинін виділяє два види деструкції як перетворення: творча поведінка, що створює нове середовище, і руйнування – дезадаптивна поведінка. Він зазначає, що творчість і деструкцію об'єднує те, що їх причиною є відчуження людини від природи й світу в цілому [4, с. 8]. На думку Ю. Козелецького, людині властива «трансгресія» як прагнення до постійного подолання своїх колишніх досягнень і результатів, бажання вийти за межі, що заважають її самоактуалізації. На підставі цього Ю. Козелецький виділяє конструктивну трансгресію – творчість, а також деструктивну трансгресію – дії, що призводять до руйнування. Б. Карлофф підкреслює, що в самому творчому акті присутній елемент деструкції. Однак у цьому випадку руйнування – лише необхідний елемент творчого процесу.

Аналіз співвідношення понять агресивної, девіантної та деструктивної поведінки дає нам підстави стверджувати їх нетотожність і складний взаємозв'язок, що відбивається й у розмаїтті наукових поглядів та визначень цих феноменів.

Відтак деструктивна поведінка – це специфічна форма активного ставлення суб'єкта до світу або самого себе, основним змістом якої є руйнування існуючих об'єктів і систем.

На наш погляд, виникає необхідність не лише в описі, а й у вивченні феноменології деструктивної поведінки, а також у вивченні її передумов. Адже від цього залежить не лише розуміння природи цих форм поведінки, а й оцінка соціального змісту та міри прийнятності їхніх приватних проявів.

Аналіз співвідношення понять «агресивна», «девіантна» й «деструктивна поведінка» дає нам основу стверджувати їх нетотожність і складний взаємозв'язок, обумовлений дискусійністю згаданих у роботі визначень і різноманітністю проявів форм поведінки, що розглядаються нами.

Література

1. Богданова С.В. Деструктивность и факторы, её определяющие / С.В. Богданова, Л.Г. Гребенщикова // Психология отношений и человеческие ресурсы в современном российском обществе: тенденции, проблемы и перспективы : матер. Всеросс. науч.-практ. конф. (г. Волгоград, 2010 г.). – Волгоград ; М. : ООО «Планета», 2010. – С. 16–23.

2. Злоказов К.В. Исследование деструктивного поведения личности / К.В. Злоказов // Актуальные вопросы психологии в области человеческого фактора : матер. Второй междунар. науч.-практ. конф. (г. Екатеринбург, 20–22 марта 2008 г.) ; ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т» ; ГОУ ВПО «Урал. ин-т гос. противопож. службы». – Екатеринбург, 2008. – С. 38–41.
3. Змановская Е.В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Змановская. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
4. Лысак И.В. Философско-антропологический анализ деструктивной деятельности современного человека И.В. Лысак. – Р.-н-Д. : СКНЦ ВШ ; Таганрог : ТРТУ, 2004. – 160 с.
5. Осипова О.С. Девиантное поведение: благо или зло? / О.С. Осипова // Социологические исследования. – 1998. – № 9. – С. 106–109.
6. Семь путей к катастрофе: деструктивное поведение в современном мире / Ц.П. Короленко, Т.А. Донских. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд-ние, 1990. – 224 с.
7. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности / А.А. Реан // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 5. – С. 3–18.
8. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2005. – 640 с.
9. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фром. – Пер. с англ. Э.М. Телятникова, Т.В. Панфилова. – М. : ООО «Попурри», 1999. – 624 с.

Анотація

Гребенюк М. О. До розмежування понять деструктивної, агресивної та девіантної поведінки. – Стаття.

Статтю присвячено актуальній проблемі аналізу й узагальнення сучасних наукових уявлень щодо розуміння феномену агресивності, агресивно-деструктивної та девіантної поведінки. А також чинників, що її зумовлюють.

Ключові слова: агресія, агресивність, девіантна поведінка, деструктивність, чинники агресії.

Аннотация

Гребенюк М. О. О разграничении понятий деструктивного, агрессивного и девиантного поведения. – Статья.

Статья посвящена актуальной проблеме анализа и обобщения современных научных представлений относительно понимания феномена агрессивности, агрессивно-деструктивного и девиантного поведения. А также факторов, его обуславливающих.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, девиантное поведение, деструктивность, факторы агрессии.

Summary

Grebenyuk M. O. To differentiation of concepts destructive, aggressive and deviant behavior. – Article.

The article is devoted to an actual problem of the analysis and synthesis of modern scientific knowledge about the understanding of the phenomenon of aggressive, corrosive and destructive and deviant behavior. And factors causing it.

Key words: aggression, aggressiveness, deviant behavior, destructiveness, factors of aggression.